

Պ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՄԻ ԷՋ ՀԱՅ-ՎՐԱՑԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Մատենադարանի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուի № 7174 ձեռագիրը հայ-վրացերեն մի բառարան է, որը բովանդակում է շուրջ 8190 բառ և դիտական լուրջ հետաքրքրություն է ներկայացնում:

Տալիս ենք նրա համառոտ նկարագիրը.

Թերթեր — 213, օրինակողի կողմից էջակալում կատարված չի եղել, կարմիր թանաքով կատարված առաջին էջակալումը պատկանում է, ամենայն հավանականությամբ, ձեռագրի վերանորոգող-լրացնողին: Պրակներ — եղել են ԼԲ (32), լուրաքանչյուրը 8 թերթից: ԻՋ պրակի 7-րդ թերթից մինչև Լ պրակի 5-րդ թերթը (ընդամենը 60 թերթ) կտրված հանված է: Մեծուքյուն — $11,3 \times 8,5 \times 4$: Նյութ — դեղնագույն թուղթ, միջակ հաստության և անողորկ (վերակազմած էջերը՝ սպիտակավուն և ավելի ողորկ): Կազմ — կաշեպատ թուղթ, պահպանակը կազմի ներքնակողմի շարունակությունն է՝ գորշավուն-սպիտակախալտ: Պահպանակի ներսի կողմում կան անընթեռնելի գրություններ, ուսերեն, հավանաբար 19-րդ դարի վերջերին գրված: Վիճակ — բավարար: Թերթերը խոնավությունից խոնացած են և վերանորոգված 19-րդ դարի եսերին: Գրուքյուն — երկայուն, հայերեն և վրացերեն, սև թանաքով (մի քանի էջերում վրացերենը՝ քիմիականով): Տողեր — 15: Դառարկ թերթեր — վերջին երկու թերթը: Գիր — նոտրագիր, երբեմն շեղագրին հարող տառաձևերով, վրացերենը՝ «մխեդրուլի»: Գրիչը, գրուքյան վայրը¹, ճեղինակը — անհայտ: Հեղինակի կողմից չբարգմանված բառեր — 79, որից 8-ը գրված չնչված է: Ուշ շրջանում բարգմանված բառեր — 46: Հավելումներ — 4 բառ: Հիշատակագրություն — էջ 213բ: «... Հոգիագարդ և հոգեոր հայրս իմու տառվածաբան և քաջ քարոզ Ստեփան վարդապետին»:

Հիշատակագրությունը կատարված է ընդօրինակողի կողմից, որը, հավանաբար, ինքը հեղինակն է: Թերևս Ստեփան վարդապետի ով լինելը պարզելու դեպքում հնարավոր լինի կոահումներ անել նաև գրչության վայրի և հեղինակի մասին:

Բանասերները բաղմիցս քննության են ենթարկել հայ և վրաց ժողովուրդների մատենագրական ընդհանրությունների ու մտավոր փոխազդեցությունների հարցը, սակայն բառարանագրությունն իբրև այդ կապերի նոր

¹ Եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ առաջիմ հայտնի հայ-վրացերեն գրչագիր բառարաններից երկուսը, որոնք սույն հաղորդումով ներկայացվող բառարանի հետ զրեթե նույն բառամթերքն ունեն, գրված են Ախալցխեում, հնաքավոր է ենթադրել, որ այս ձեռագիրը ևս գրված է այնտեղ:

վկայություն՝ չի ուսումնասիրվել: Դա մասամբ բացատրվում է մեզ հասած հայ-վրացերեն բառարանների սահմանափակությամբ, մասամբ էլ՝ դրանց ուշ շրջանի գրչություն լինելով¹:

Եվ հայերին և վրացիներին շատ վաղուց են հետաքրքրել այլ ժողովուրդների լեզուները, որոնց հետ պատմականորեն առնչվել են նրանք: Պակաս չի եղել և այլազգի մտավորականների հետաքրքրությունը դեպի հայերենն ու վրացերենը²: Բնականաբար դեռ մինչև 18-րդ դարը (որի կեսերին է գրվել մեզ հետաքրքրող բառարանը), հայերն ու վրացիներն ունեցել են բառարանագրության որոշակի փորձ ու սկզբունքներ:

Հայերեն և վրացերեն լեզուներով բառարան կազմելու նախապատվությունը պատկանում է վրաց հայտնի բառարանագետ-գրող Սուլխան-Սաբա Օրբելիանին (1658—1725): Նրա «նօցցვის კონა» (Բառգիրք)-ը հիմնականում վրացերեն բացատրական բառարան է, սակայն որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև այդ բառգրքի վրացերեն-հայերեն բաժինը՝ 1874 բառերի թարգմանությամբ³: Ս. Ս. Օրբելիանին հայերեն բառերը գրել է վրացական տառադարձությամբ, որը երբեմն դժվարացնում է իմաստի ճիշտ փոխանցումը, իսկ երբեմն էլ՝ բոլորովին այլ նշանակություն տալիս (օրինակ՝ յუրօ — թարգմ. — ալը, պետք է լինի՝ յուրօց — ալըի): Բանավոր ճանապարհով ծանոթ լինելով հայերենին (ոմանց կարծիքով՝ ընթերակալի միջոցով), նա գրականի փոխարեն երբեմն օգտագործում է բարբառային ձևեր (օր. չյրօց — մօցօց — մոխկանիկ) և այլն:

Վրաց-հայերեն ուրիշ բառարան մինչև այժմ հայտնի չէ, իսկ հայ-վրացերեն հայտնի բառարանների բազմաթիվում ու գիտական գնահատումը դեռ չի կատարված:

Ընդհանուրը այս բառարանների մեջ Մ. Սերաստացու «Քերականություն գրաբարի լեզուի հայկադան սևուի» (Վենետիկ, 1730 թ.) երկասիրությանը կից բառգիրքն իբրև սկզբնաղբյուր օգտագործելն է: Այն կազմելիս Մ. Սերաս-

¹ Մինչև օրս հայտնի են հայ-վրացերեն չորս բառարաններ, երեքը պահվում են Թբիլիսիի Պետական կենտրոնական արխիվում (նրանց նկարագրությունը տես պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-բեկի «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց վրաստանի Պետ. կենտրոնական արխիվի» հոդվածում, «Բանբեր Մատենադարանի», № 4) և մեկը Երևանի Մատենադարանում: Պրոֆ. Ի. Աբուլյաձեն իր կազմած «մշակված սոցբնություն» (հին հայերեն) ծագկաբազի համար օգտագործած գրականությունը թվարկելիս, նշում է նաև հայ-վրացերեն ձեռագիր բառարաններ: Որպես ծանոթություն նա գրում է. «Դրանց թիվը այս պահի վեցն է, նրանք կազմված են, ինչպես մենք նշել ենք 1932 թ., Մխիթար Սերաստացու քերականության ցանկի հիման վրա: Վերջինս էլ բազկադած է քերականությունում օրինակ բերված բառերից: Նրանց հրատարակումը մտադիր ենք կատարել պրոֆ. Մելիքսեթ-բեկի հետ համատեղ: Բառարանների թիվը վեց հաշվելիս պրոֆ. Աբուլյաձեն, ինչպես մեզ հայտնեց վերջերս, ի նկատի է ունեցել մի ժամանակ Թբիլիսիի Ստ. Շահումյանի անվան քաղաքային գրադարանում գտնվող գրչագիր հայատառ բառարանը, որի վրացատառ արտագրությունը կատարել է ինքը՝ Ի. Աբուլյաձեն և Քուսթախյանում գտնվող մի այլ բառարան:

² 16-րդ դարում եվրոպացի գիտնականներն արդեն ի լուր բոլորի հայտարարել էին հայերենի և վրացերենի ուսումնասիրության կարևորությունը: Առաջիններից էին Վիլհելմ Պոստելը (1510—1590) և Ամբրոսիոս Թեզեն, իսկ 1629 թ. Հոմմում հրատարակվեց Ստեֆան Պաուլինի վրաց-իտալերեն բառարանը:

³ Այդ բաժնի ուսումնասիրությունը կատարել է պրոֆ. Գ. Սևակը, ցավօք, նրա ուսումնասիրությունը դեռ հրապարակված չէ:

տացին նպատակ է ունեցել ի մի բերել սոսկ այն բառերը, որոնք գործածվել են քերականության գրքում որպես օրինակ. այս առթիվ նա գրել է.

«Գումարք անուանց և բայից, և ալոց բառից, որք շարահիւսին կարգաւ ալբուրենի կերպիւ ցանդի ի դիւրութիւն գտման այնց ամենից, որք հոլովեցան և լծորդեցան, և առ պահանջեցեալ խնդիրս իւրեանց բացորոշեցան լայամիկ Քերականութեան»¹:

Հայ-վրացերեն բառարանների հեղինակները բառամթերքի հավելումներ Մ. Սեբաստացու բառգրքի վրա գրեթե չեն կատարել, բացառութեամբ Վրաստանի Պետական կենտրոնական արխիվի № 622 գրչագրի, որը գրված է 19-րդ դ. վերջին՝ իբրև առձեռն բառարան հրատարակման ակնկալութեամբ:

Քննարկող բառարանն ուշագրավ է թարգմանության իր սկզբունքներով: Հայերենի քերականական-խմացարանական շատ կատեգորիաներ վրացերենում դրսևորման ուրիշ ձևեր են ընդունում: Հատկապես բայերի թարգմանությունը պահանջում է իմաստային երանգների ու նրա հետ կապված արտահայտչական առանձնահատկությունների լուրջ տարբերակում: Հայերեն որոշ բառեր ու արտահայտություններ թարգմանվում են մոտավոր նշանակությամբ, երբեմն հարկ է լինում մի բառիմաստը թարգմանել մի ողջ արտահայտությամբ: Նախածանցավոր և ածանցավոր բառերը փոխանցվում են իմաստային համապատասխան բառակապակցությամբ: Երբեմն նույն արմատի նոր բառարարդումները, որոնք թարգմանող լեզվում կարող են բացակայել, կամ նույն բառաձևի մեջ ամփոփել երկիմաստություն, բառարանագիրներին հարկադրել են օգտվել վրացերեն լեզվի ճկունությունից, խոսակցական, կենդանի լեզվից, կամ հին վրացերենի այն բառերից, որոնք այդ շրջանում արդեն քիչ գործածական են եղել:

Բարդ բառերի թարգմանությունը

Հայոց լեզուն հարուստ է բարդ բառերով, որոնք ամբողջական իմաստ արտահայտելով հանդերձ, բառիմաստի ներսում տարբեր բառերի բաղադրում են ներկայացնում, այլ կերպ ասած, հիմնական գաղափարը նրանցից որևէ մեկն է արտահայտում (ալտեդից էլ իսկական և անիսկական բարդություններ):

Բնականաբար հայերենից վրացերեն թարգմանելիս որոշ բարդ բառեր արտահայտվել են պարզ կամ ածանցավոր բառերով, մի մասն էլ՝ նույնպես բարդություններով կամ բառակապակցությամբ.

Օրինակ՝ գործ — սաթե
 գործածություն — լվնջություն
 գործակալ — մոսթաթե
 գործարան — սաթմիս օճիլ
 գործարար — սաթմիս մոթեմե

Մոսթաթե (գործակալ) բառը Մ. Ս. Օրբելիանիի բառարանում բացատրվում է սաթմիս մոթեմե կապակցությամբ (գործարար), մինչդեռ անհայտ բառարանագիրը երկուսն էլ թարգմանել է գույականաբար, փոխանցելով նրանցից լուրջաբանչյուրի ճիշտ նշանակությունը: Այդ իսկ պատճառով էլ «գործակալը»

¹ Մ. Սեբաստացի, Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազան սեփ. վենետիկ, 1730, էջ 517:

ქარყმანსი ზე საქმის მოქმედი-თი, ჩნჳთი რაგათრქად ზე მოსაქმე-ნ ორქ-
ქანსიქი მით:

«**ფორძარან**» რათი ქარყმანოქსიონიჲ ხრსთა ზე, ირ რათარანაგჩირ
აქსათსი ზე ზარაგათ მნაჲ ქრავ ფათასკან ქეჲქინ: **ქრავხერხნთ** რაქასკან
ქაგოჲ **ენგანთ**ი ფორძადოქსიონ ზე ყასი ქარხანა (**ქარქიანა** — **ფორძარან**)
რათრ, ირრ ქოქათოქსიონ ზე ყარასკერხიჲ (**კ** — **ფორძ**, **ა** — **თონ**, **ს** — **ა**
ზნჯონაქოქსიონქამ): **რათარანთ**ი ქერჯქნსი ქოქარხნ ფორძადქად ზე
საქმის აღვილი (**საგქი** **აღვიქ**) — **ფორძი** **თხე**, **ფორძათხე**:

საქსი **ენორი** ზე **ზსთქალ** რათარარყოქსიონსი **ქარყმანოქსიონ**.

სორზორე — ზრახვა ან საიღუმლო
სორრეგაგაჲ — საიღუმლოთა შემტყობი
სორრეგადო — ზრახვის მომღები
სორრეგასკან — მესაიღუმლოე
სორრეგასიჲ — თანა მესაიღუმლო
სორრეგასიროჲ — საიღუმლოს დამკარგავი
სორრეგათო — საიღუმლოს მომცემი

სქათნჲ, ირ **შ. შ. ორქქანსი** რათარანთი ქერჯინ ქსე რათხერ რა-
გასკანთ ხნ: **სქს** ზაქერხნთი ჩიქალ რათხერ ქმასთაქინ ამრეჲასკან
ზჳანასიქსიონ ხნ ათაგხი (**ხერხ** **სორრეგადო** **ათსი** **რათქმასთი** **რაგ-**
გათო **ჳსჲ** **სათარო**), **ათა** **ქრავხერხნთ** ზარქ ზე ხეჲ **ნოჳნ** **ზასკაგო-**
ქსიონ **არათაზათსი** **ხრქო** **ფოქასკანსი** **ჩოქიქად** **ზარაგქამ**: **ჭან** ირ
«**სორზორე**» **მქაქამანას** **ზჳანასი** ზე **ს** «**გაგანსი**» **ს** «**სორზორე**» (**COBET**),
ოათ **რათარანაგჩირ** **აჳნ** **ქარყმანსი** ზე **ზრახვი** **ს** **საიღუმლო** **რათხერი**:

ნოჳნაზნჯონ **რათხერ** (**მქ** **სოქი** **სამ** **ზნჯი** **თარხერი**) **ქრავ-**
ხერხნთ **ხერხნ** **ნოჳნ** **ზარარერი** **ქამ** **ხნ** **ქარყმანქო**.

ორქნას **ფონთ** — გუნდი ანუ დასი კაცისა
ფონე — გუნდი მიწისა

ქმასთაქინ **ყარე** **თარხერასკან** **ზამარ** **თრქად** ზე **რაგათრასკან**
ქარყმანოქსიონ:

ნოქნანსიჲ რათხერი ჰარყმანოქსიონ

ზაჲე **ქეჲონ** **ზაროათ** ზე **ნოქნანსიჲ** **რათხერი**, **ზათსაყსა** **ფარარო**,
ორი **ხერხნ** **ჩიქსიქინ** **ზამრხნთ** **ხნ** **ჩრარ**, **ხერხნ** **ჲ** **ორი** **ზრხერანე-**
ნერ **ფრსირო**:

ზაქერხნი **ორ** **აჲ** **ქეჲი** **ქარყმანსი** **ზარქ** ზე **ქნთ** **ენთრქი** **ნოქ-**
ნანსიჲ **რათხერ** **ზერსკაყენი** **ჩიქო** **ქარყმანოქსიონსი**: **ჭნქი** **რათარა-**
ნთ, **ჳნაქად** **ზრა** **ათბონ** **ქნსიონ**, **ზანეჲქო** **ხნ** **ჩნჯაჲს** **ნოქნანსიჲ**,
აჳნაჲს **ჲ** **ნოქნანთი** **რათხერი**: **ზამსათთნჲ** **მქ** **რან** **ორქნასნი**:

ჯაქაჯასი — დანაყვა
ჯაჲსი — დანაყვა, შემტყობა

ზაქერხნთ «**ჯაქაჯასი**», «**ჯაჲსი**» **რათხერ** **ჩიქსიქანთ** **ნოქნ** **ზჳანა-**
სიქსიონ **თნს**, **ქერქი**, **ჯარქი**, **ჯაქაჯასი**: **ზაჲე** «**ჯაჲსი**»-**ე** **რაგქი** **ქერ-**
ჩიქაქი **ზჳანასი** ზე **ზას** **აქხერქი**, **ლირძანსი**, **ქაყათ** **ჳნჯი**: **რათარანა-**

գիրը հաշվի է առել կրանդաշին ալա տարբերութիւնը և «ջադխելը» բացի ճանաչած-ից թարգմանել է նաև Պրիմիտիւ, որը իրավացիորեն սպասում է հա- յերեն բառի նշանակութիւնը¹:

Նույն բառի դարձածումը իբրև ածական և զոչական բառարանագրին հարկադրել էն օգտագործել մրազերենի բազմիմաստությունը.

ყოქანსი (ყოქანთანჲსი არძანს, ყოქსიქი) — საქებელი²

გოქსიძე — საქებელი

[illegible]

Նույն բառին վերաբերող մի այլ օրինակ.

դովասան (գովք ասող) — խոստ

გაწყლეს — ძვბა

ժըծ-ն նշանակում է՝ գովել, գովք, գովեստ, բայց նաև գովող:

Սեռի և սարքեր ու թյուրեր

Անո՛ր քերականական հասկացութիւնը հատուկ է եղել նաեւ գրաբարին: ժամանակի ընթացքում գրաբարյան խոնարհման ձեւերին համընթաց փոխ-վել է նաեւ սեռի հասկացութիւնը՝ ստանալով ձեւաբանական արտահայտու-թիւն: Գրաբարում ձեւաբանական նույն միավորը հաճախ տարբեր սեռային նշանակութիւն ուներ.

Օրինակ՝ $\partial u_{xx} = \partial u_{xy}$ և ∂u_{xy} :

Գրաբարում բալի սևոր որոշելիս գլխավոր ցուցիչը ոչ թե բառիմաստի հետ կապված սևի քերականական հասկացությունն է, այլ՝ որ խոնարհմանը պատկանելիությունը:

Ներգործական ու չեղոք են «և» խոնարհման պատկանող բառերը, կրավորական՝ «ի» խոնարհմանը³։ Միջին հայերենում կրավորական սեռը ստանում է որոշակի վերջավորություն՝ ուիմ (ւիմ, վիմ)⁴։ Պահպանվում են գրաբարյան սեռի արտահայտման մի քանի ձևեր։

Բառարանագիրը ելնելով սեռի տարբերակման գրաբարի կանոններից (թեև դրանք դեռ որոշակի տարբերությամբ չեն եղել) և Մխիթար Սեբաստացու բառգրքի սիստեմից, բառարանում սահմանադատել է սեռի հասկացությունը և վրացերենի թարգմանելիս պահպանել իմաստալիճն տարբերությունը:

ორქნასი¹ ყაითნასი² — მიზეზობა

მუხომწამი — შიშვენი

ყანოყათსი — სარჩლება ღალატი

ყანაყათიქ — ნივ[ი]ლი

¹ Շեմոսկրա — ոչնչացնել, բնաջնջել, կոտորել, խորտակել, կործանել, տապալել:

² კ. საქებელი, საქებარი, საქები, საქებური.

³ Հ. Բաբունյան, Արդի հայերենի բայի և թոնարհման տեսություն, 1953, էջ 24:

⁴ Հ. Ա. Տառնյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, Կրեմն, 1952, էջ 248:

Գրաբարում «և» և «ի» խոնարհման պատկանելիությունից որոշակի տարրերովում են այս բառերի սեռերը — պատճառել — ներդործական, պատճառիլ — կրավորական: Սակայն վրացերենում համապատասխան քերականական ցուցիչը, միշտ չէ որ հանդես է գալիս, երբեմն սեռի փոխվելուն զուգընթաց փոխվում է նաև բառը: Բառարանագիրը հնարավորություն չափացել է սեռը տարրերիլ քաղական վերջավորությամբ (գրաբարի նմանությամբ), ուստի մոծեծեծա — գիտել է իբրև կրավորական սեռի, մոծեծոծա-ն՝ ներդործական: Վրացերենի համար սա կաշուն օրենք չէ: Այն կապված է ակտիվի և պասսիվի, գիմալին նշանակություն հասկացություն հետ:

სრლროდ რაიხ ასირ გითაყვიომ ზ რაიხ ჯმათთაქინ ზგანასიოქო-
 ნიყ: ჩივილი — ყანყათქის, ყბყინს, თრთნჯო, ქის ყანყათის' ნაყეს, ნაყე,
 ზაროესქ (ყოქაყაბ სარჩელი — ნაყე ლ ლაბი — ზაროესქ, ჟიქისქ,
 ყრბისქ) რაიხნიყ:

Այսպիսով բառարանագիրը ուշի-ուշով հետամուտ է թարգմանության ժամանակ սեռի պահպանմանը: Շատ բառաձևերի վրացական բառարաններում չենք հանդիպում, որովհետև հայերենի իմաստը փոխանցելիս հարկ է եղել հարադրական թարգմանություն կատարել:

ოქრნასკ¹ *ყჩხს* — შეიარაღება
 ყჩხს — საჭურველის ალება (*ყჩხს* *ყჩხს*, *ყჩხს*
ყჩხს *აიხს*):

Հոգնակիի ցուցիչ

Գրաբարում ճանաչվում էին մի շարք անեղականներ: Նրանք բոլորն էլ «ք» հոգնակիի ցուցիչն ունեն: Այդ բառերից մի քանիսը աշխարհաբարում կորցրին հոգնակիի նշանակութունը և նոր ցուցիչ ստացան:

Օրինակ՝ աչք — աչքեր
խելք — խելքեր
դիրք — դրքեր

Սակայն վրացերենի փոխանցելու համար անհրաժեշտ է եղել անհզականների մի մասը թարգմանել հոգնակի, մյուսը՝ եզակի թվերով: Ուստի մարք — Ձկնաճուռ, բժժանք — Զառք, պատրանք — Նաճոտյուն, իսկ որոշ բաների թարգմանություն ժամանակ պահպանվել է «ք»-ի հոգնակի նշանակությամբ:

მღერ — თვალნი
 ყჩორ — წიგნნი¹

Ս. Ս. Օրբելիանիի բառարանում (18-րդ դարի առաջին քառորդ) տեղ
բառը գործածված է տեղալի (տեղ > ձև) ձևով, սակայն բառարանում գրությունը
համապատասխանում է ժամանակակից վրացերենի հնչյունական օրենքներին:

¹ Թրքիսիի Պետական կենտրոնական արխիվում պահվող №№ 627, 639, 622 բառարաններում այս բառերը թարգմանված են եզակի նշանակությամբ (տջալի, ֆինծի), հետևաբար, «ք»-ն իբրև հոգնակիի ցուցիչ արդեն դադարել է գիտակցվելուց: Սա մեզ հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ № 7174 ձևագիրը գրված պետք է լինի 18-րդ դարի կեսերին և նախորդել է մյուս բառարաններին:

Հալանարար գրչագրի հեղինակը երբեմն դիմել է ժողովրդական խոսակցական լեզվին:

Վրացերեն հոգնակին կազմված է „ն“ մասնիկով, որը հատուկ էր մինչև 19-րդ դարի կեսերը: Ժամանակակից վրացերենում հոգնակին կազմվում է հիմնականում „ցձ“ մասնիկով:

Հայ-վրացերեն ձևագիր բառարանի մասին համառոտ այս հաղորդումով, հասկանալի է, որ նպատակ չենք ունեցել սպասել նրա առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը և ըստ ամենայնի գնահատումը¹:

Հայ-վրացերեն և վրաց-հայերեն բառարանները արժանի են հատուկ ուսումնասիրության, որպես հաղարամյակներ հարեանություն ասլորդ ժողովուրդների մշակութային կապերի ուշագրավ հուշարձաններ:

П. МУРАДЯН

СТРАНИЦА ИЗ АРМЯНО-ГРУЗИНСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Р е з ю м е

Рукопись № 7174 Матенадарана представляет армяно-грузинский словарь, содержащий около 8190 слов. Место составления и автор рукописи неизвестны. По некоторым предположениям, местом составления словаря мог быть город Ахалцихе. Палеографические и синтаксические данные свидетельствуют о том, что рукопись написана во второй половине XVIII века.

Сравнение словаря с тремя подобными рукописями Центрального Государственного архива Грузии показало, что они происходят из одного и того же источника — „Грамматики армянского языка Мхитара Себасти“, изданной в Венеции в 1730 г.

Более ранние армяно-грузинские словари, кроме 1874 слов, находящихся в словаре Сулхана-Саба Орбелиани, пока не известны науке.

Сравнительное исследование армяно-грузинских рукописных словарей даст возможность установить новые факты армяно-грузинских культурных связей.

¹ Վերջերս մեզ հայտնի դարձավ Թրիլիսի Ձևագրերի ինտերաուսում պահպող երեքլեզվյա բերականության (վրացաառա) հինգ էջանոց մի պատասիկ (№ 1152 H)՝ տակավին աննկատ մնացած: Գրչագիրը հայերենի, վրացերենի և ադրբեջաներենի (თათრული) համադրական բերականություն է: Կազմված է հայոց լեզվի բերականական սխեմայի հիման վրա, առնչվելով սույն բառարանի սկզբնաղբյուրի հետ: Նման ձևանարկի և բառարանների առկայությունը վրաստանում արդյունք է հայոց լեզվի նկատմամբ առաջացած հետաքրքրության, որի մասին պահպանվել են նաև ստույգ վկայություններ (տե՛ս Վրաստ. կենտ. արխիվ, ֆոնդ 229, թղթ. 14, № 37, ինչպես նաև Ձև. ինստ. № 215. Ad. „ისტ. აღწერა“) 1914 թ., էջ 32—33 և այլն):

Գրչագրի բանասիրական բնությունը մեր կողմից շարունակվում է:

